

Examen HAVO

2021

tijdvak 3
dinsdag 6 juli
13.30 - 16.30 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 28 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 73 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende gebeurtenissen uit de geschiedenis waarin torens een rol hebben gespeeld, staan in willekeurige volgorde:

- 1 De aanslag op de torens van het World Trade Centre in New York verhevigde in Nederland de discussies over de multiculturele samenleving.
- 2 De bouw van de Eiffeltoren was onderdeel van de werelddtentoonstelling in Parijs, die als belangrijk doel had uitvindingen van het industriële tijdperk te laten zien.
- 3 De Toren van de Vrijheid in Parijs werd door een menigte afgebroken, omdat het bouwwerk onderdeel was van de gevangenis de Bastille, die als een symbool van het ancien régime werd beschouwd.
- 4 Portugese ontdekkingsreizigers, zoals Vasco da Gama, startten hun tochten bij de Toren van Belém.
- 5 Tijdens de Bezetting moest de naam van pretpark Julianatoren vlak bij Apeldoorn veranderd worden in Julia Toren, omdat verwijzingen naar levende leden van het koningshuis verboden waren.
- 6 Tijdens de bloeitijd van de Republiek gaven de Amsterdamse regenten voorrang aan een nieuw stadhuis, waardoor de geplande bouw van de toren van de Nieuwe Kerk niet doorging.

2p 1 Zet deze zes gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Vroegmoderne tijd

Gebruik bron 1.

Een bewering:

De las Casas wil met de beschreven gebeurtenis bereiken dat door het aannemen van wetten het gedrag van de Spanjaarden tegenover de inwoners van Amerika verandert.

- 4p **2** Toon dit aan door uit te leggen dat de beschreven gebeurtenis duidelijk maakt:
- dat wetten aangenomen moeten worden om de inheemse bevolking van Amerika te beschermen en
 - dat door de aanname van zulke wetten de bekering van de inheemse bevolking van Amerika wordt bevorderd.

Het stadsbestuur van Woerden (nu in de provincie Utrecht) besloot in 1590:

- 1 om de vestingwerken van de stad te versterken en
- 2 om twee Romeinse molenstenen in het stadhuis tentoon te stellen die tijdens de werkzaamheden gevonden werden.

- 2p **3** Verklaar elk besluit met een ander kenmerkend aspect van de zestiende eeuw.

Gebruik bron 2.

Van Diemberbroeck beweert dat zijn onderzoek naar de pest beter is dan dat van zijn voorgangers.

- 3p 4 Verklaar zijn mening door:
- aan te geven welke oorzaak Van Diemberbroeck geeft voor het ontbreken van onderzoek naar de pest en
 - met een verwijzing naar de bron aan te geven dat Van Diemberbroeck aansluit bij een werkwijze die past bij de zeventiende eeuw.

Drie gegevens over de geschiedenis van de kostbare kleurstof karmijnrood:

- 1 Spaanse veroveraars leerden van de Azteken in Amerika dat karmijnrood van luizen werd gemaakt en brachten in 1523 de kleurstof mee naar Spanje.
- 2 Rembrandt van Rijn gebruikte in 1665 voor zijn schilderij *Het Joodse bruidje* karmijnrood voor een deel van de jurk van de bruid.
- 3 Vanaf 1830 werden sommige boeren in Nederlands-Indië door de Nederlanders gedwongen om de luizen te kweken waar de kleurstof karmijnrood van gemaakt werd.

- 3p 5 Geef voor elk van de drie gegevens een ander kenmerkend aspect dat hierbij past.

Een anekdote:

Nadat Pruisen een aantal malen getroffen was door mislukte graanoogsten, vaardigde koning Frederik de Grote op 24 maart 1756 het zogenaamde *Kartoffelbefehl* (aardappelbevel) uit, omdat hij ervan overtuigd was dat met het verbouwen van aardappels hongersnood kon worden voorkomen. Magistraten en beampten moesten zijn onderdanen kennis laten maken met het nut van de aardappelplant en ervoor zorgen dat deze plant op iedere beschikbare plek werd verbouwd.

Bewering:

Het *Kartoffelbefehl* past bij het Verlichte beleid van Frederik de Grote.

- 2p 6 Leg de bewering uit.

Vroegmoderne tijd

bron 1

In 1552 publiceert de Spaanse priester Bartolomé de las Casas een boek over de verovering van Amerika door de Spanjaarden. Hierin schrijft hij over Hatuey, een stamhoofd uit Cuba:

Dit stamhoofd kende de Spanjaarden en hun werkwijze maar al te goed. Hij vluchtte weg zodra ze op het eiland Cuba aankwamen en verzette zich alleen gewapenderhand als hij ze tegenkwam. Uiteindelijk werd hij gevangengenomen. Hoewel zijn enige misdaad was dat hij had geprobeerd te ontsnappen uit de klauwen van deze wrede en gewelddadige mannen omdat hij wel begreep dat ze erop uit waren hem te doden en dat, als hij zich niet verdedigde, ze hem en zijn volk de dood in zouden jagen. Toch spraken de Spanjaarden het vonnis uit dat hij levend verbrand moest worden. Toen hij was vastgebonden op de brandstapel kwam er een franciscaner monnik, een heilige man, die hem – in de beperkte tijd die de beulen hem gunden – vertelde over God en over ons christelijke geloof. Dit alles was nieuw voor Hatuey. De monnik vertelde dat, als hij dit allemaal zou gaan geloven, hij naar de hemel zou gaan. Als hij dit niet zou geloven, dan zou hij naar de hel gaan, waar eeuwigdurende pijn en kwelling waren. Hatuey dacht kort na en vroeg de monnik toen of christenen ook naar de hemel gingen. De monnik bevestigde dat dit voor de goede christenen zo was. Hatuey zei toen, zonder er verder over na te denken, dat hij liever naar de hel ging, om er zeker van te zijn dat hij zulke wrede mensen nooit meer zou tegenkomen.

bron 2

IJsbrand van Diemerbroeck is arts in Nijmegen tijdens de pestepidemie van 1635 tot 1637. Hij publiceert een boek over de pest, waarin hij schrijft:

[Ik doe dit] eens te meer, omdat tal van vooraanstaande medici, afgeschrikt door de vrees voor een dodelijke besmetting, hebben afgezien van een diepergaand onderzoek naar de vele zaken waarmee men bij de pest van alle dingen het meest rekening moet houden. Vandaar dat ze het verhaal van de pest niet precies genoeg hebben uiteengezet. Ze hebben allerlei nuttige waarnemingen overgeleverd, maar daar intussen andere aan toegevoegd die niet van hen zelf waren. (...)

[De lezer zal ook merken dat ik] wat dit betreft de meeste dingen heel anders ga uitleggen dan vele anderen voorheen gedaan hebben en dat ik die dingen deels via glasheldere redeneringen ga demonstreren, maar deels ook ga bevestigen via ervaringen, deels van mijzelf, deels van andere zeer geleerde mannen, zowel uit heden als verleden.

Moderne tijd

Gebruik bron 3.

De Britse textielproducenten winnen de concurrentiestrijd met Indiase producenten, hoewel het Indiase textiel van hogere kwaliteit is. De bron biedt een verklaring voor deze ontwikkeling.

- 3p 7 Toon dit aan door:
- uit te leggen welke verklaring de bron geeft voor de export van Brits textiel naar het buitenland en
 - zonder bron een verklaring te geven voor het feit dat de Indiase textielproducenten door hun manier van produceren de concurrentiestrijd met de Britse textielproducenten verliezen.

In 1790 werd in het Amerikaanse Congres (parlement) gediscussieerd over de slavernij.

Twee standpunten in het debat:

- 1 De slavernij is in strijd met de opvatting dat een mens geen bezit mag zijn van een ander mens.
- 2 Het congres kan de slavernij in een staat niet verbieden.

Twee beweringen:

- Standpunt 1 is gebaseerd op een ideaal van de Verlichting.
- Standpunt 2 past bij het feit dat de Verenigde Staten een federale staatsvorm hebben.

- 2p 8 Ondersteun beide beweringen met een argument.

Gebruik opnieuw de standpunten uit vraag 8.

- 2p 9 Geef aan met een argument of standpunt 2 vooral gedeeld werd door vertegenwoordigers van de noordelijke of van de zuidelijke staten.

Een anekdote:

In 1831 stelden artsen in de Britse havenstad Sunderland de eerste gevallen van cholera vast. Om verdere verspreiding te voorkomen bepaalde een gezondheidsraad die door de overheid was ingesteld (waar vooral artsen in zaten) dat alle schepen vijftien dagen in afzondering moesten worden gehouden. Twee weken later draaide de gezondheidsraad onder druk van ondernemers de maatregel terug, waarna de ziekte zich razendsnel verspreidde.

Een bewering:

Deze anekdote is illustratief voor de politiek-economische verhoudingen in Groot-Brittannië van dat moment.

- 3p 10 Ondersteun de bewering door:
- een reden te geven voor de houding van de ondernemers en
 - uit te leggen dat de reactie van de gezondheidsraad paste bij het ontstaan van een liberale markteconomie in die periode.

Gebruik bron 4.

Bewering:

Macaulay vreest voor chaos door:

- de voortschrijdende democratisering en
- de invloed van de opkomende emancipatiebeweging van de arbeiders.

- 4p **11** Geef voor beide onderdelen van de bewering een argument, telkens met een verwijzing naar de bron.

In 1857 stichtten de Britten in India universiteiten in Madras, Calcutta en Bombay. Op deze universiteiten kregen Indiërs les in het Britse rechtssysteem.

- 2p **12** Leg uit dat de oprichting van deze universiteiten past bij de opzet van het Britse bestuur in India.

In 1875 kocht de Britse regering een groot deel van de aandelen van het Suezkanaal, waarmee het kanaal onder Britse controle kwam. De regering probeerde het parlement achter de aankoop van de aandelen te krijgen, met de argumenten dat controle over het Suezkanaal:

- 1 een economisch voordeel opleverde en
- 2 een versterking van het gezag over het Britse Rijk tot gevolg had.

- 2p **13** Geef voor beide argumenten aan welke redenering de regering hierbij volgde.

Gebruik bron 5.

Stel, je doet onderzoek naar de woonomstandigheden van Amerikaanse arbeiders in de negentiende eeuw en je hebt twee onderzoeksvragen:

- 1 Wat waren de woonomstandigheden van de gemiddelde Amerikaanse arbeider in de negentiende eeuw?
- 2 Welke bijdrage leverde Riis aan de verbetering van de omstandigheden waarin Amerikaanse arbeiders leefden?

Je vindt het boek van Riis en je komt tot de conclusie dat het boek voor onderzoeksvraag 1 minder bruikbare informatie en voor onderzoeksvraag 2 meer bruikbare informatie bevat.

- 2p **14** Ondersteun beide delen van je conclusie.

Gebruik bron 6.

Jordaan geeft in de prent kritiek weer op de gevolgen van de Arbeidswet uit 1911.

- 2p **15** Leg uit welke kritiek Jordaan weergeeft.

Gebruik bron 7.

Bewering:

Dit pamflet gaat over Duitsland in 1918 en is een voorbeeld van Britse propaganda.

3p **16** Licht dit toe door:

- aan te geven met een verwijzing naar de onderste helft van de bron, welke boodschap over de toestand van het Duitse leger de Britten willen overbrengen en
- aan te geven wat de Britten met het pamflet willen bereiken.

In het Verdrag van Versailles stond in artikel 231 dat Duitsland schuldig was aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

Een redenering:

Artikel 231 was bedoeld om uit te leggen waarom andere bepalingen voor Duitsland in het Verdrag van Versailles opgenomen werden.

2p **17** Licht deze redenering toe aan de hand van een andere bepaling voor Duitsland in het Verdrag van Versailles.

De volgende gebeurtenissen hebben te maken met veranderingen van de Duitse munteenheid en staan in willekeurige volgorde:

- 1 Als voorbereiding op de Duitse hereniging werd de Ostmark vervangen door de West-Duitse D-Mark. Ondanks het feit dat de Ostmark veel minder waard was, werd een wisselkoers vastgesteld van 1 : 1.
- 2 Met de ondertekening van het Verdrag van Maastricht werd mede vastgelegd dat in Duitsland een nieuwe, Europese munt ingevoerd zou worden.
- 3 Na de aanname van het Dawesplan werd een nieuwe munt uitgegeven: de rijksmark.
- 4 Na de machtsovername door de nazi's werden munten uitgegeven waarop een adelaar stond die een hakenkruis droeg.
- 5 Na het uitroepen van de Duitse Republiek werden marken uitgegeven zonder keizerlijke kroon boven de adelaar.
- 6 Toen een nieuwe munt werd ingevoerd in de westelijke bezettingszones was dat de aanleiding voor de Blokkade van Berlijn.

2p **18** Zet deze zes gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Gebruik gebeurtenis 1 uit vraag 18.

2p **19** Leg uit welk politiek doel met deze wisselkoers van de Ostmark en de D-Mark werd nagestreefd.

Gebruik bron 8.

Bewering:

De boodschap die de *Reichskolonialbund* met deze poster wil overbrengen, wijkt af van de kern van het buitenlandse beleid van de nazi's, maar kan gebruikt worden om aanhangers te werven onder conservatieve Duitsers.

- 4p **20** Leg beide onderdelen van de bewering uit, steeds met een aparte verwijzing naar de bron.

In 1942 werden in Washington D.C foto's gemaakt van een ontmoeting tussen Ljoedmila Pavlitsjenko, een beroemde sluipschutter in het Sovjetleger, en Eleanor Roosevelt, de vrouw van de Amerikaanse president.

Bewering:

Deze foto's konden tijdens de Tweede Wereldoorlog in Russische kranten gepubliceerd worden, maar vijf jaar later was dat niet meer toegestaan.

- 3p **21** Ondersteun de bewering door:
- aan te geven welke propagandaboodschap de Sovjetregering tijdens de Tweede Wereldoorlog met de foto's kon overbrengen en
 - uit te leggen dat de Sovjetregering publicatie vijf jaar later om politieke redenen niet wenselijk vond.

Gebruik bron 9.

Deze foto kan gebruikt worden als illustratie van de gevolgen van de manier van oorlogvoering in de eerste helft van de twintigste eeuw.

- 2p **22** Leg uit met behulp van een kenmerkend aspect dat de foto illustratief voor die gevolgen is.

Gebruik bron 10.

De bouw van de Berlijnse Muur wordt door de regering van de DDR uitgelegd als een manier om de burgers van de DDR te beschermen tegen westers imperialisme.

Een interpretatie:

Met deze bron keert de tekenaar zich tegen deze uitleg.

- 3p **23** Ondersteun de interpretatie met twee verwijzingen naar de bron.

In 1963 verscheen in het vrouwenblad *Margriet* een advertentie voor het 'Tankmodel', een nieuw model stofzuiger van Philips. In een fotostrip werd het verhaal verteld van een vrouw die problemen heeft met haar oude model stofzuiger. Met haar man schaft zij het 'Tankmodel' aan, waarna zij weer probleemloos kan stofzuigen.

In de tijd dat de advertentie geplaatst werd, deden zich in Nederland twee veranderingen voor:

- 1 Nederland werd een consumptiemaatschappij.
- 2 De emancipatie van de vrouw kwam op gang.

4p **24** Geef voor beide veranderingen aan of deze met de advertentie ondersteund kunnen worden of niet.

Gebruik bron 11.

Bewering:

Het pamflet uit 1966 past bij de beginnende ontzuiling in Nederland.

4p **25** Ondersteun de bewering met twee verschillende argumenten, steeds met een aparte verwijzing naar de bron.

De Duitse historicus Alfred Grosser zei in 1977 over 8 mei 1945, de dag dat Duitsland capituleerde, dat deze dag in de BRD werd gezien als een nationale ramp, als het begin van de Duitse deling. "Maar", zei hij, "als je naar de DDR gaat, dan zie je dat aan hele schoolklassen wordt verteld dat 8 mei 1945 een bevrijdingsdag was."

2p **26** Verklaar het beschreven verschil in de Duitse visies op 8 mei 1945 vanuit het politieke **beleid** in beide landen in 1977.

Gebruik bron 12.

Bewering:

De kraakbeweging in Utrecht vertoont continuïteit met het gedachtegoed van de provo's.

2p **27** Onderbouw deze bewering met een verwijzing naar de bron.

Twee gegevens over taalonderwijs aan kinderen van migranten in Nederland:

- 1 In 1983 werd het door de Wet Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur (OETC) mogelijk voor kinderen van migranten om binnen lestijd op school les te krijgen in hun moedertaal.
- 2 In 2004 beëindigde de overheid de bekostiging van lessen in de moedertaal volledig.

Bewering:

Elk gegeven is te verklaren vanuit een andere visie op de multiculturele samenleving.

2p **28** Onderbouw de bewering voor elk gegeven.

Moderne tijd

bron 3

In 1789 sturen 103 textielabrikanten uit de omgeving van Glasgow een verzoekschrift aan de Britse minister van Financiën, waarin zij onder andere het volgende schrijven:

Dat de rekestranten¹⁾ die zich tot u wenden al vroeg zijn begonnen Britse mousseline²⁾ te fabriceren en in de voorbije jaren grote vooruitgang hebben geboekt bij het ontwikkelen en verbeteren van deze waardevolle bedrijfstak (...). Dat de machinekracht die in deze bedrijven wordt ingezet en de nieuwe fabrieksgebouwen die de rekestranten door toegenomen werkzaamheden hebben kunnen inrichten, leidt tot een overvloed aan artikelen die niet door binnenlandse consumptie kunnen worden gebruikt en daarom wordt een toename van de verkoop in het buitenland een onvermijdelijke noodzaak om de machines in bedrijf te houden.

noot 1 personen die een verzoekschrift (rekest) indienen

noot 2 soort textiel

bron 4

In 1842 wordt in Groot-Brittannië in het parlement een volkspetitie ingediend om het kiesrecht uit te breiden. De Britse politicus Thomas Babington Macaulay houdt in het parlement een betoog tegen de petitie. Enkele gedeeltes uit zijn betoog:

Stel je een goedbedoelende, hardwerkende monteur voor, liefdevol gehecht aan zijn vrouw en kinderen. Slechte tijden komen. Hij ziet de vrouw van wie hij houdt elke dag dunner en bleker worden. Zijn kleintjes roepen om brood en hij heeft niemand om hun dat te geven. Dan komen de ophitsers en verleiders die hem vertellen dat er meer dan genoeg is voor iedereen; en dat hij te weinig heeft, omdat de rijke heren, bankiers, fabrikanten en winkeliers te veel hebben. Is het dan vreemd dat de arme man misleid wordt en een dergelijke petitie gretig ondertekent?

(...) Onze eerlijke werkende man heeft geen opleiding ontvangen. Hij kan niet begrijpen dat de problemen die hij nu heeft, vele malen erger zullen worden als er ook maar een maand van plunderingen en chaos zou zijn.

Maar u zegt, het is niet de schuld van de arbeider dat hij niet goed is opgeleid. Zeer waar. Het is niet zijn fout. Maar hoewel hij geen aandeel heeft in de fout, zal hij, als je dwaas genoeg bent om hem de hoogste macht in de staat te geven, er zelf het meest onder lijden.

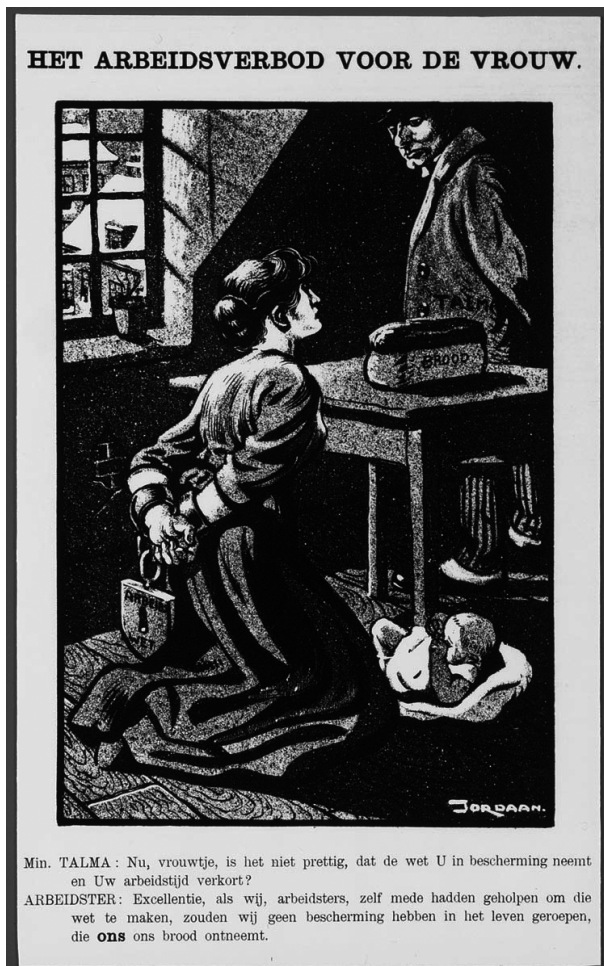
bron 5

De Amerikaanse fotograaf Jacob Riis (1849-1914) houdt lezingen over de woonomstandigheden in arbeiderswijken in Amerikaanse steden. Hierdoor worden veel mensen zich ervan bewust hoe een groot deel van de arbeiders woont. In 1890 publiceert Riis zijn boek *How the other half lives (Hoe de andere helft leeft)*, waarin onder meer deze foto staat van een arbeidster in New York in haar woning:

bron 6

In 1912 verschijnt in het *Maandblad voor Vrouwenkiesrecht* deze prent van tekenaar Jordaan met als titel *Het arbeidsverbod voor de vrouw*. De prent was een reactie op de nieuwe Arbeidswet, die in 1911 van kracht was geworden (de Arbeidswet beperkte onder andere de werktijd voor vrouwen in fabrieken en werkplaatsen tot tien uur per dag):

Onder de bron staat:

Minister Talma: Nu, vrouwtje, is het niet prettig dat de wet u in bescherming neemt en uw arbeidstijd verkort?

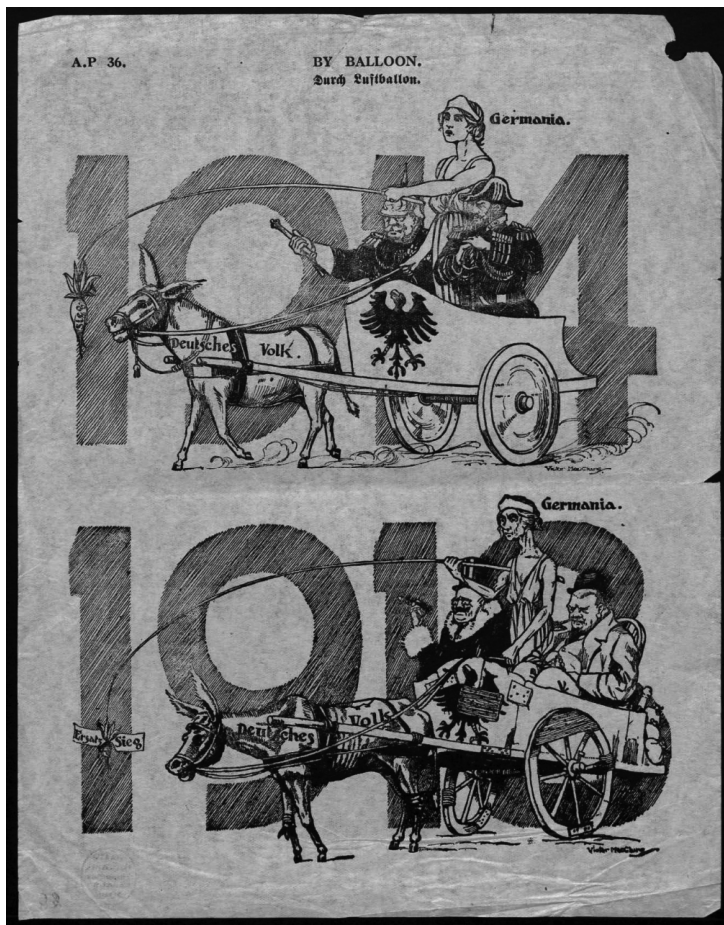
Arbeidster: Excellentie, als wij, arbeidsters, zelf mede hadden geholpen om die wet te maken, zouden wij geen bescherming hebben in het leven geroepen, die ons ons brood ontnemt.

Toelichting:

Op tafel ligt een brood met de tekst 'brood'. De man is minister Talma. Op de handboeien die de vrouw draagt, staat: arbeidswet. Naast de tafel ligt een kind.

bron 7

Brits pamflet uit juli 1918 waarvan 50.000 exemplaren boven de Duitse linies zijn afgeworpen met behulp van een luchtballon:

Vertaling van de bijschriften:

Op de ezels staat: het Duitse volk

Bij de vrouwen op de wagens staat: Germania (Duitsland)

Op de wortel bij 1914 staat: overwinning

Op de wortel bij 1918 staat: schijnoverwinning

bron 8

In 1933 publiceert de Duitse *Reichskolonialbund* deze poster:

Vertaling:

Ook hier ligt onze leefruimte!

Toelichting:

De achterste vlag is de vlag van het Duitse keizerrijk, de voorste vlag is de nazivlag. Duitsland en de gebieden die voor 1919 Duitse koloniën in Afrika waren, zijn op de kaart op de poster ingetekend.

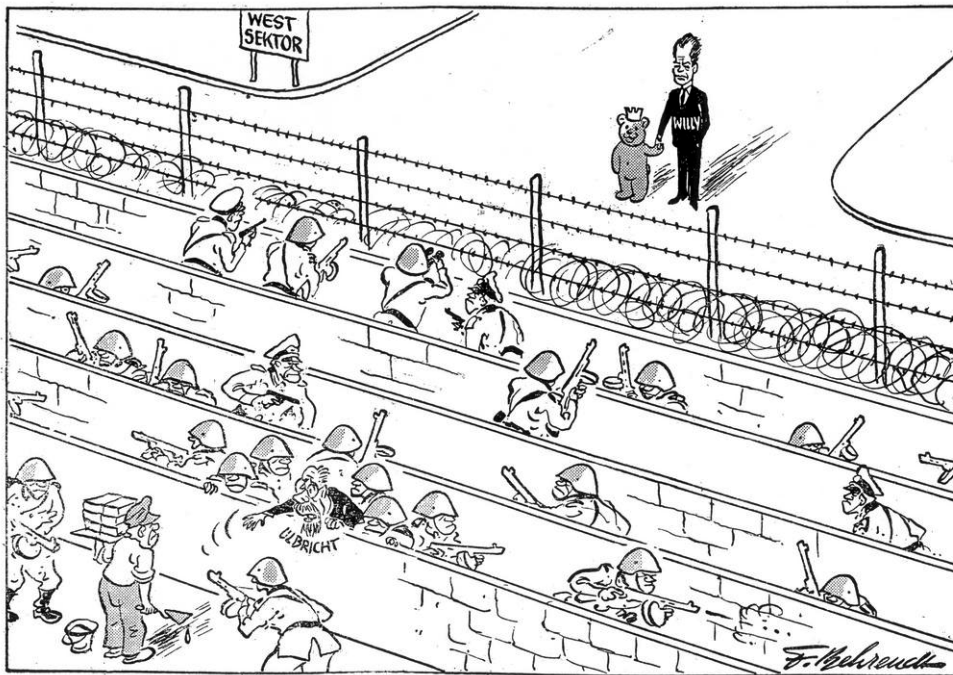
bron 9

Op 6 oktober 1944 wordt een foto gemaakt van schuilende burgers in een oud keldergewelf in Nijmegen:

bron 10

In september 1961 maakt Frits Behrendt deze prent:

Het onderschrift luidt:

'Snel Kameraden, nog een muur — het wemelt van volksvijanden en spionnen!'

Toelichting:

'Willy' is Willy Brandt, de burgemeester van West-Berlijn.

'Ulbricht' is Walter Ulbricht, de leider van de DDR.

De beer is het symbool van Berlijn.

West Sektor is de westelijke bezettingszone in Berlijn.

bron 11

In 1966 publiceert het Initiatiefcomité D'66 het pamflet *Appèl aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie*. Daarin schrijft het comité onder meer:

De ideologieën van de huidige Nederlandse politieke partijen geven geen antwoord meer op de vragen die ons bezighouden. Velen zouden liever hun stem uitbrengen op grond van een visie op heden en toekomst dan op grond van politiek gezien verouderde beginselen.

De kiezers aanvaarden de bestaande politieke partijen steeds minder als uitdrukking van hun politieke wil. Daar komt bij dat de programma's onderling zo weinig verschillen, dat zij de kiezers geen duidelijke keuzemogelijkheden meer bieden.

bron 12

In 1982 verspreidt de kraakbeweging in Utrecht een poster met daarop de volgende tekst:

Wij blijven wonen!

Met ontruiming bedreigd: nieuwegracht 155, kromme nieuwegracht 43 en biltstraat 164.

Hand in hand willen overheid, speculanten, justitie en politie kraakpanden ontruimen. Geld en smerige smoezen winnen het weer van wonen. Dit terwijl kraken de enige manier is om leegstand en woningnood echt effectief aan te pakken.

Willen ze oorlog, krijgen ze oorlog.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.